

ilahiyat akademi

Sayı: 15, 2022, ss. 57-83

Issue: 15, 2022, pp. 57-83

İslam Aile Hukukunda Evlilik Nafakası Olarak Mesken (Osmanlı Uygulaması)

Housing as Marriage Alimony in Islamic Family Law (Ottoman Application)

Mehmet Koç

Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı
Assist. Prof., Niğde Ömer Halis Demir University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Islamic Law
Niğde/Türkiye

mehkoc06@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-2443-1652, ROR ID: 03ejnre35

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type

Araştırma Makalesi Research Article

Geliş Tarihi Date Recieved

28 Nisan 2022 28 April 2022

Kabul Tarihi Date Accepted

29 Haziran 2022 29 June 2022

Yayın Tarihi Date Published

30 Haziran 2022 30 June 2022

İntihal Plagiarism

Bu makale, Turnitin yazılımı ile taranmıştır.
İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned with Turnitin
software. No plagiarism detected.

Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Mehmet Koç).

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mehmet Koç).

CC BY-NC 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır.

Licensed under CC BY-NC 4.0 license.

Atıf/ Cite as

Koç, Mehmet. "İslam Aile Hukukunda Evlilik Nafakası Olarak Mesken (Osmanlı Uygulaması)". *İlahiyat Akademi* 15 (Haziran 2022), 57-83. Doi: [10.52886/ilak.1110540](https://doi.org/10.52886/ilak.1110540)

Özet

İslam hukukunda evlilik, akrabalık ve mülkiyet nafakası şeklinde üç çeşit nafaka vardır. Bu çalışmada evlilik nafakası kapsamında yer alan mesken nafakası öncelikle dört mezhebin görüşleri çerçevesinde ele alınacaktır. Daha sonra Osmanlı Dönemi fetvaları ve mahkeme kararlarından hareketle kadının hakkı olan mesken nafakası, İslam aile hukukunun Osmanlı tatbikatı özelinde işlenecektir. Osmanlı Dönemi'nde İslam hukukunun tatbik edildiği ve bu bağlamda Hanefî mezhebinin resmi mezhep olarak benimsendiği kabul edilmektedir. Çalışmanın sonucunda mesken nafakası özelinde Osmanlı Dönemi'nde Hanefî görüşlerinin tatbik edilip edilmediğini tespit etmek mümkün olabilecektir. İslam aile hukukunda kadının hakkı olan evlilik nafakasının kapsamına yeme, giyinme, mesken, tedavi ve hizmetçi masrafları girmektedir. Mesken, bir evde veya onun bir bölümünde bir şahsın veya ailenin devamlı surette oturduğu yer anlamındadır. Bunun şer'î mesken olabilmesi için en azından tuvalet ve mutfak gibi müştemilâtı bulunmalıdır. Mesken, kocanın nikâhlı eşiyle aile hayatı yaşayabilmesi için hukuken bulunması gereken şartlardandır. Kadın meskene taşınıp kocasıyla zifafa girdikten sonra nafaka haklarına sahip olmaktadır. Ancak mesken hazır olduğu halde kadının oraya taşınmaması veya taşındıktan sonra kocasından izin almaksızın evi terk etmesi nüşûz sayılmakta ve bundan ötürü kadın nafaka haklarını yitirmektedir. Bununla beraber kadına mehir verilmemesi, zifaf gerçekleşmediği halde kadının kocasının rızasıyla anne babasının evinde kalması, meskenin şer'î vasıfları taşımaması, kadının ikinci eş veya kaynana kayınbabası ile aynı meskende ikamet etmek istememesi, kocanın eşini boşamaksızın meskeninden kovması, kocanın rızasıyla kadının başka bir evde ikamet etmesi gibi gerekçelerle kadın nüşûz yapmış sayılmaz ve kadının nafaka hakları devam eder. Osmanlı mahkeme kayıtlarına bolca yansıyan "*mesken-i şer'î*" tabiri ile ifade edilmek istenen şey Hanefî kaynaklarında tanımlanan meskenle aynıdır. Hanefîlerin bir meskenin hukuken mesken sayılabilmesi için aradıkları asgari ölçü, onun mutfak, tuvalet gibi müştemilâta sahip, kilitlenebilen bir oda/mekân olmasıdır. İlgili mahkeme kayıtlarında da "*mesken-i şer'î*" ile kastedilen ve mahkemece görevlendirilen bilirkişilerin dava konusu meskenin "*mesken-i şer'î*" olup olmadığını incelerken zikredilen asgari kıstasları dikkate aldıkları görülmektedir. Mahkemeler, kadının nâmahremle aynı ikamet etmesini ve evin güvensiz bir mahallede olmasını meskenin, şer'îliğinin bozulmasına sebep saymakta ve böyle bir durumdaki kadına yeni bir meskenin hazırlanmasına karar vermektedir. Mahkeme kayıtlarında kadının mehr-i muaccelini almadığı için kocasına itaat etmemesine hakkının olduğuna dair kararlar bulunmaktadır. Dolayısıyla bu durumlarda kadınların nafaka hakları devam etmektedir. Aynı şekilde mehr-i muaccelini aldığı halde kocasına itaat etmeyen ve onun meskenine taşınmayan kadınlara da böyle bir haklarının olmadığı yönünde kararlar verilmektedir. Dolayısıyla bu durumdaki kadınlara nafaka ödenmemektedir. Ayrıca kadının oturduğu meskenin, şer'î mesken vasfını yitirmesi-taşınmamasından dolayı onun evi terk etmesi, evin şer'î mesken olmasına rağmen kadının ikinci eşle veya kaynana ile aynı evde oturmaması, nüşûz sayılmayacak gerekçelerle kocasının evine taşınmaması ve evden kovulması gibi durumlarda onların nafaka taleplerine mahkemeler müspet yönde kararlar vermektedir. Bunların yanı sıra mahkemeler, nüşûz yapan kadınların nafaka haklarının olmadığına hükmetmektedir. Kadının mesken hakkı özelinde ele alınan bu çalışma ile İslam hukukunun Osmanlı Dönemi tatbikatında Hanefî mezhebi görüşlerinin yürürlükte olduğu tespitini yapmak mümkündür.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Osmanlı Hukuku, Aile Hukuku, Nafaka, Mesken.

Abstract

There are three types of alimony in Islamic law: marriage, relationship and property. In this study, residential alimony, which is included in the scope of marriage alimony, will be discussed primarily within the framework of the views of four sects. Then, based on the Ottoman era fatwas and court decisions, the right of a woman to live in alimony will be dealt with in the Ottoman practice of Islamic family law. It is accepted that Islamic law was applied throughout the Ottoman era and in this context, the Hanafi sect was adopted as the official sect. As a result of the study, it will be possible to determine if Hanafi views were applied during the Ottoman era, especially in terms of housing alimony. Food, clothing, housing, treatment and maid expenses are included in the scope of marriage support, which is a right for women in Islamic family law. Housing means the place where a person or family permanently resides in a house or part of it. In order for this to be a legal residence, at least it must have parts such as toilet and a kitchen. The house is one of the legal conditions for the husband to live a family life with his wife. By the time a woman moves to the house of marital life and becomes a wife, she has the right of alimony. However, it is considered disobedience for a woman not to move there even though the house is ready, or to leave the house without getting permission from her husband after moving, and therefore, she loses her right to alimony. However, the woman is not deemed to have disobeyed for reasons such as the "dowry (al-mahr)" is not given to the woman, although the first sexual intercourse does not take the woman stays in her parents' house with the consent of her husband, the house does not have the characteristics of the legal residence, the woman does not want to live in the same house as the second wife or mother-in-law, the husband expels his wife from the house without divorcing, living in another house with her husband's permission and the woman's alimony rights continue. What is meant by the phrase "legal residence (al-maskan al-sharī)", which is abundantly reflected in the Ottoman court records, is the same as the dwelling defined in Hanafi sources. The minimum criterion that Hanafis seek for a dwelling to be legally considered a dwelling is that to be a lockable room/space with parts such as a kitchen and toilet. In the relevant court records, it is seen that the experts appointed by the court, which is meant by "legal residence", take into account the minimum criteria mentioned when examining whether that dwelling in question is "legal residence". Courts consider that the woman's residence with the same foreigner and the fact that the house is in an unsafe neighborhood cause the religiousness of the dwelling to deteriorate, and they decide to prepare a new dwelling for the woman in such a situation. There are decisions in the court records that the woman has the right not to obey her husband because she has not received her dowry in advance. Therefore, in these cases, women's alimony rights continue. Likewise, women who do not obey their husbands and do not move to their house, even though they have received their dowry in advance, are decided that they do not have such a right. Therefore, alimony is not paid to women in this situation. In addition, in cases such as the woman leaves the house because it does not qualify as a legal residence, the woman does not live in the same house with the second wife or mother-in-law despite the fact that the house is a legal residence, not moving to her husband's house for reasons that cannot be considered disobedient, and being expelled from the house, the courts make positive decisions regarding their alimony demands. In addition to these, the courts have ruled that women who commit disobedience do not have the right to alimony. Throughout this study, which is handled specifically on women's right to residence, it is possible to determine that Hanafi sect views are valid in the application of Islamic law in the Ottoman era.

Keywords: Islamic Law, Ottoman Law, Family Law, Alimony, Housing.

Giriş

İslam hukukunda evlilik, akrabalık (usul-fürû ve civar hısımlar) ve mülkiyet (köle ve hayvanlar) nafakası şeklinde üç çeşit nafaka vardır.¹ Bu çalışmada evlilik nafakası kapsamında yer alan mesken nafakası ele alınacaktır. Nafaka kelimesi sözlükte “harcamak, tüketmek” manasındaki infâk masdarından türeyerek “azık, ihtiyaçların giderilmesi amacıyla harcanan para vb. maddi değerler” anlamında kullanılmaktadır.² Fıkhî bir istilâh olarak nafaka, israfa kaçmadan insanın zaruri ihtiyaçlarını-geçimini sağlayan şeydir.³ Şer’î-dinî açıdan nafaka ile yiyecek, giyecek ve mesken anlaşılır. Örfen ise nafaka ile sadece yiyecek kastedilir.⁴

Evlilik nafakasının kapsamına, şahsın maddi imkânı ile orantılı ve yeterli ölçüde (kifayet-kadr-i ma’ruf) yeme-içme, giyinme, mesken, tedavi giderleri ve koca zenginse ihtiyaç durumunda hizmetçi masrafları da girmektedir.⁵

Bu çalışmada evlilik nafakası kapsamına giren mesken konusu Osmanlı aile hukuku tatbikatı kapsamında incelenecektir. Konuyu çalışma yöntemimiz şöyle olacaktır: Öncelikle mesken nafakası hakkında, Hanefî mezhebi ve diğer üç mezhebin görüşleri de dikkate alınarak kısaca bilgi verilecektir. Daha sonra meskenle alakalı konular Osmanlı hukukunun birincil kaynaklarından kabul edilen fetva mecmuaları ve mahkeme kayıtları ışığında ele alınacaktır.

¹ Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.), 5/180; İbrahim b. Muhammed b. İbrahim el-Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, thk. Vehbî Süleyman el-Ulbânî (b.y.: y.y., 1406/1986), 1/300; Zeynüddîn b. İbrahim el-Mısırî İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik* (b.y.: Matba'atü'l-İlmiyye, 1417/1997), 4/188; Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ale'd-dürri'l-muhtâr*, thk. Ali Muhammed Muavved (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), 5/278; Muhammed b. Ahmed el-Hafîb Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc ilâ ma'rifeti meâni elfâzi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1418/1997), 3/558; Muhammed Ebû Zehra, *el-Ahvâlü's-şahsiyye* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1377/1958), 231.

² İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, thk. Ahmed Abdulgafur Attar (Beyrut: Dâru'l-İlm, 1990), “nfk”, 4/1560; Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr (Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.), “nfk”, 6/4508; Muslihuddin Mustafa Ahterî, *Ahterî-i Kebîr*, (İstanbul: Dâru't-tabâatü'l-Âmire, 1293/1876), “nfk”, 1098.

³ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/181; Mahmud b. Ahmed b. Musa el-Aynî, *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1410/1990), 5/495; “Nafaka”, *el-Mevsuatu'l-fikhiyye* (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1422/2002), 41/34; İhtiyaçlar israf ve tüketim kültürü hakkında bk. Arslan Karaoğlu, “İhtiyaçlar Hiyerarşisini ve İktisadın Bireyini Kur'anın Bazı Âyetleri Üzerinden Değerlendirme”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/8 (2020), 208-209.

⁴ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 5/278; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhâtü Fikhiyye Kâmusu* (İstanbul: Bilmen Yayinevi, 1976), 2/244; Mehmet Dirik, “İslam Aile Hukukunda Kocanın Nafaka Mükellefiyetini Düşüren Haller”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 25 (2015), 138.

⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/181; Ebû'l-Hasan Burhânüddîn b. Abdilcelil el-Merğînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, thk. Muhammed Adnan Derviş (Beyrut: Dâru'l-Erkâm, ts.), 1/327; Fahrudin Osman b. Ali b. Mihcen Zeyla'î, *Tebyînu'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik* (Bulak: Matba'atü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1313/1896), 3/51; Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, 1/300; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 10/278; Abdulvehhâb Hallâf, *el-Ahvâlü's-şahsiyye* (Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1410/1990), 104; Ahmet Yaman, *İslâm Aile Hukuku* (Konya: Yediveren Yayıncılık, 2002), 51.

Çalışmanın amacı, evlilik nafakasının içinde yer alan ve dolaylı olarak yeme ve giyinme nafaka hükümlerine de etki eden meskenle alakalı tasarrufların Hanefî mezhebi görüşlerine uygunluğunu tespit etmeye yönelik olacaktır.

Bu çalışmada veri kaynağı olarak Osmanlı'nın Klasik Dönemi'ne ait latinize edilmiş⁶, matbu⁷ ve el yazması⁸ fetva mecmuaları incelenecektir. Bunlarla beraber Osmanlı'nın Klasik ve Tanzimat Dönemlerine ait yaklaşık 400 adet transkript edilmiş mahkeme defterleri incelenecektir.

Ülkemizde İslam hukuku açısından evlilik nafakası ile alakalı yapılan birçok çalışma bulunmaktadır. Ancak bizim bildiğimiz kadarıyla genel hatlarıyla Osmanlı aile hukukunun bütün konularından bahseden bazı çalışmalar⁹ dışında mesken nafakası ve meskenin diğer nafaka hükümlerine etkisi bağlamında fetva mecmuaları ve mahkeme kararlarından ayrıntılı şekilde istifade edilerek ve spesifik olarak ele alınan derli toplu bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmanın Osmanlı Dönemi İslam hukuk tarihine küçük bir katkı sunacağı varsayılmaktadır.

1. İslam Hukukunda Evlilik Nafakası Olarak Mesken

Sözlükte, konaklama ve gecelemenin yeri-zamanı manasına gelen mesken kelimesi süknâ veya seken kökünden türetilmiştir.¹⁰ İslam hukuku terimi olarak ise "Bir evde veya onun bir bölümünde bir şahsın veya ailenin devamlı oturmak üzere yerleştiği yer" manasına gelmektedir.¹¹

Eşe mesken hazırlama yükümlülüğünün kocaya ait olduğu şu âyetle belirlenmiştir: "Onları (iddetleri süresince) gücünüz nispetinde oturduğunuz yerin bir

⁶ M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebüssuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, (İstanbul: Enderun Kitapevi, 1972); Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ*, haz. Süleyman Kaya, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2011).

⁷ Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Ankara: TBMM Kütüphanesi, 1927/841; Mehmet Aziz Çavuşzâde, *Dürrü's-Sukûk*, (İstanbul: y.y., 1277/1861).

⁸ Şeyhülislâm Minkârizâde Yahya Efendi, *Fetâvâ-yı Yahya Efendi*, (Londra: British Museum), 135, 1a-378b.

⁹ Osmanlı aile hukukuyla ilgili Mehmet Akif Aydın'ın "Osmanlı Aile Hukuku", Abdurrahman Kurt'un "Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi", Ömer Korkmaz'ın "Osmanlı Aile Hukuku (18. Yüzyıl Adana Örneği)" ve Mustafa Akkaya'nın "Osmanlıda 16. ve 17. Yüzyıllar Arasında Nafaka Uygulamaları ile Satın Alma Gücü Arasındaki İlişki" isimli eserleri bulunmaktadır. Ancak bu çalışmalarda mesken-i şer'î ve mesken nafakası hükümleri fetvalar ve mahkeme kararları beraberce ele alınarak ayrıntılı bir şekilde işlenmemiştir. Ayrıca Sariye Abay Bakırcan'ın "İslâm-Osmanlı Hukukunda Nafaka: İstanbul Bâb Mahkemesi Örneği" isimli yüksek lisans çalışması vardır. Çalışmada mesken nafakasına kısaca değinilmiştir.

¹⁰ Cevherî, *es-Sihâh*, "skn", 6/2136; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "skn", 3/2053; Ahterî, *Ahterî-i Kebîr*, "skn", 504.

¹¹ "Süknâ", *el-Mevsû'atü'l-fıkhiyye* (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1412/1992), 25/107; Hacı Mehmet Günay, "Süknâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010), 38/48; Hamdi Döndüren, "Mesken", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004), 29/316.

bölümünde oturtun"¹² Buradaki kadınlardan maksat boşanıp iddet bekleyen kadınlardır. Normal evlilik hayatında ise kadının mesken hakkından istifade etmesi temel hakkıdır. Ayete nassın delaleti yönüyle bakıldığında bu anlamın çıkması mümkündür. Ayrıca, "*Kadınlarla iyi geçinin*"¹³ âyeti de kadına mesken hazırlamanın iyi geçimin gereklerinden biri olduğuna işaret eder. Çünkü kadınla iyi geçim (beraber vakit geçirme, yeme, içme, sohbet, cinsel hayat, vb.) ancak iki tarafın rahat edebileceği bir mekânda olabilir. Bu âyetlerin yanı sıra bir hadiste, inanan kişiye mutluluk kaynağı olarak zikredilen üç şeyden birinin iyi (geniş) bir ev olduğu zikredilir.¹⁴

Mezhepler, evlilik nafakası kapsamında yer alan kadının yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarının yanında onun ikamet edeceği meskeninin de kocası tarafından hazırlanmasının vacip olduğu konusunda ittifak etmektedirler.¹⁵

Hanefilere göre kocanın mesken, yeme ve giyinme nafakası ile sorumlu tutulabilmesi için üç şartın yerine gelmesi gerekir. Birincisi, akdedilen nikâhın sahih olması gerekir. İkincisi, kadın evliliğe münasip fiziki olgunlukta olmalıdır. Üçüncü şart ise kadın, kocasının kendisinden istifade edeceği (cinsel ilişki) bir mekânda olmalıdır. Bu şartlardan biri eksik olursa kadın nafaka hakkını kaybeder.¹⁶

Koca tarafından temin edilmesi gereken meskenin büyüklüğü-küçüklüğü-konforu konusunda dikkate alınması gereken şartlar, karı kocanın maddi gücü ve sosyal durumlarıyla yakından alakalıdır. Hanefilerin çoğunluğu yeme-giyinme nafakası hakkında aradıkları şartları mesken nafakasında da ararlar. Onlar her iki tarafın (koca-karı) ekonomik ve sosyal seviyelerini, meskenin büyüklüğü-küçüklüğü, kalitesi, müştemilâtı vb. şeyleri belirlemede ölçü almaktadırlar. Bu aynı zamanda mezhepteki müftâ bih görüştür.¹⁷ Eşlerin her ikisi de zenginse buna uygun mesken harcaması yapılır. Her ikisi de yoksulsa bu duruma uygun mesken

¹² *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altıntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), et-Talâk 65/6.

¹³ en-Nisâ 4/19.

¹⁴ "Şu üç şey ademoğlunun saadetindedir; salih bir hanım, geniş ev, rahat binek." Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el Arnâût-Âdil Murşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 3/55.

¹⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/181; Halebî, *Miülteka'l-ebhur*, 1/300; İbrâhim İsmâil b. Yahya b. İsmâil el-Müzenî, *el-Hâvi'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Muavved (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1994), 11/414; Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Minhâcu't-tâlibîn*, thk. Muhammed Tahir Şaban (Lübnan: Dâru'l-Minhâc, 1426/2005), 461; Mansur b. Yunus b. İdris el-Buhûfî, *Keşşâfü'l-knâ' an metni'l-İknâ'*, thk. Muhammed Emîn ed-Dinnâvî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1418/1997), 4/400; Ebû'l-Velid el-Bâcî, *el-Müntekâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ahmed Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/1999), 5/434; Ebû'l-Velid Ahmed b. Muhammed İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, thk. Ali Muhammed Muavved (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1427/2007), 478; Abdülkerim Zeydan, *el-Mufassal fi ahkâmî'l-mer'e ve beyti'l-müslim fi ş-şer'i'ati'l-İslâmiyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1413/1993), 7/152.

¹⁶ Zeydan, *el-Mufassal*, 7/156; Yaman, *İslâm Aile Hukuku*, 52.

¹⁷ Merğînânî, *el-Hidâye*, 1/328; Zeyla'î, *Tebyînu'l-hakâik*, 3/51; Aynî, *el-Binâye*, 5/492; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 4/190; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm* (İstanbul: Mir Muhammed Kütüphanesi, 1307/1890), 1/413; Ebu Bekir b. Ali ez-Zebîdî, *el-Ceheretü'n-neyyire şerhu Muhtasari'l-Kudûri* (b.y.: y.y., ts.), 788; Döndüren, "Mesken", 29/316.

bulunur. Bu durumdaki kadın, kocasından zenginlerin hazırlayabileceği bir mesken isteyemez. Kadın fakir, koca zenginse kadın, zengin kadınların oturduğu mesken ile fakir kadınların oturduğu meskenin ortalaması kabul edilebilecek vasat bir mesken isteme hakkına sahiptir.¹⁸ Hanefilerin bir kısmı ise mesken konusunda sadece kocanın maddi durumunun belirleyici olduğunu düşünür ve bu içtihadın muteber olduğunu da ifade ederler.¹⁹ Mâlikî²⁰ ve Hanbelîler²¹ de bu konuda Hanefilerin çoğunluğunun benimsediği görüştedir. Şâfiîlerin çoğunluğu mesken nafakasında sadece kadının maddi durumunun dikkate alınacağını, İmam Şâfiî (öl. 204/820) ve Şîrazî (öl. 467/1083) ise sadece kocanın durumunun dikkate alınacağını söylemektedir.²²

Hanefîlerin yukarıda zikri geçen ayırımı göre zengin bir kadın için müstakil bir ev ararlanmalıdır. Orta halli bir kadın için mutfak ve tuvalet gibi müştemilâtı bulunan müstakil, kilitli bir oda tahsis edilir. Fakir eş için ise mutfak ve helası odanın içinde olmayan kilidi olan ayrı bir oda tahsis edilir. Bu şartlardaki bir meskenin mutfak ve tuvaleti evin diğer odalarında oturanlarla müştereken kullanılabilir.²³ Diğer üç mezhep te mesken-i şer'înin (İslam hukukunca aranan unsurları taşıyan konut), mutfak ve hela gibi müştemilâtı olan bir mekân olması gerektiği görüşündedirler.²⁴ Her ne kadar evin içinde ikinci eş veya anne baba gibi akrabalar bulunsalar da bir meskene şer'î mesken denilebilmesindeki asgari ölçü, kapısı kilitli bir odanın eşe tahsis edilmesidir.²⁵

Mesken-i şer'î olacak barınma yeri bazı özellikleri haiz olmalıdır. Öncelikle örfen bir evde bulunması gereken mutfak malzemeleri, yatak, sedir ve sergi malzemeleri meskende bulunmalıdır.²⁶ Mesken, kadının canını ve malını koruyacak kadar güvenilir ve kocasıyla aile hayatı yaşamaya (istimta'-cimâ) uygun olmalıdır. Ayrıca Hanefilere göre evin çevresinde dinî ve dünyevi konularda kadına yardımcı

¹⁸ Muhammed b. Ahmed b. Cafer el-Kudûrî, *el-Muhtasar*, thk. Kamil Muhammed Uveyda (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1997), 137; Serahsî, *el-Mebsût*, 5/182; Merğînânî, *el-Hidâye*, 1/328; Zeyla'î, *Tebyîmü'l-hakâik*, 3/51; Aynî, *el-Binâye*, 5/492; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 4/190; Zebîdî, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 788.

¹⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/182; Alâüddîn Ebû Bekir b. Mesûd el-Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407/1986), 4/19; Zeyla'î, *Tebyîmü'l-hakâik*, 3/51; Aynî, *el-Binâye*, 5/493; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 4/190; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/413; Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, 1/301; Ebû Zehra, *el-Ahvâlü's-şahsiyye*, 241.

²⁰ Bâcî, *el-Müntekâ*, 5/440; Ebû'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs el-Karâfi, *ez-Zehîra*, thk. Muhammed Bûhubze (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyye, 1415/1994), 4/466; Salih Abdusseme' el-Ezherî, *Cevâhirü'l-iklîl alâ Muhtasari'l-İmami Halîl* (Beyrut: Mektebetü's-Sekâfiyye, ts.), 1/402; "Süknâ", 25/111.

²¹ Muvaffakuddîn Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Muğni*, thk. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1417/1997), 11/355; Buhûtî, *Keşşâfü'l-knâ*, 4/400; "Süknâ", 25/111.

²² Nevevî, *Kitâbu'l-Mecmû şerhü'l-Mühezzeb li's-Şîrâzi*, thk. Muhammed Necib Mutî (Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, ts.), 20/146; Merğînânî, *el-Hidâye*, 1/328; Şîrbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 3/566; "Süknâ", 25/111.

²³ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 5/321; Bilmen, *Istîlâhât*, 2/450.

²⁴ Nevevî, *Kitâbu'l-Mecmû*, 20/158; "Süknâ", 25/112.

²⁵ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 5/322; Ebû Zehra, *el-Ahvâlü's-şahsiyye*, 244.

²⁶ Nevevî, *Kitâbu'l-Mecmû*, 20/155; Şîrbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 3/572; Zeydan, *el-Mufassal*, 7/145.

olabilecek ve kocasının kendisine kötülük yaptığında onu engelleyebilecek iyi komşular bulunmalıdır.²⁷ Diğer mezhepler komşu şartı aramamaktadır.²⁸

Nesep akrabalığı, sıhriyet (evlilik) ve süt hısımlığı sebebiyle evlenilmesi haram olanlar dışında kalan diğer akrabalarla veya akraba olmayanlarla kadının aynı meskende ikamet etmesi caiz değildir.²⁹ Ayrıca kadın razı olmadıkça koca, eşine nâmahrem (evlenilmesi helal-caiz) olmayan babasını da evde ikamet ettiremez. Yine kadın razı olmadıkça koca diğer eşini, annesini ve cinsel hayatı kavrama-anlama düzeyindeki başka eşten olan çocuğunu da evde ikamet ettiremez. Fakat cinsel hayatı anlama-idrak etme seviyesine ulaşmayan başka eşten olan kocanın küçük çocuğu kadın tarafından engellenemez.³⁰ Ancak kadın razı olursa kaynana ve kayınbabası ile meskende ikamet edebilir. Kadının anne ve baba gibi yakınları da kocanın izin vermesi ile evde ikamet edebilir.³¹ Şâfiî ve Hanbelîler de bu konuda Hanefîlerle aynı görüştedir.³²

Mâlikîlere göre ise kadın, sosyal statüsü düşük olan biri ise kadının kendine ait bir odasının olması ve kadına fena muamele yapmamaları kaydıyla kocasının akrabaları ile aynı evde ikamet eder. Kadın sosyal statüsü yüksek bir durumda ise ve kocasının akrabaları ile oturma şartını daha önce kabul ettiyse onlarla aynı evde beraber ikamet eder. Her iki statüdeki kadın, kocasının akrabaları tarafından kötü muameleye maruz kalırsa onlarla aynı evde oturmaktan imtina edebilir.³³

Fakihler, iki eşin aynı evde beraber oturtulmasının caiz olmadığı konusunda ittifak halindedir.³⁴ Çünkü bu durumda aile yaşantısı ma'ruf ölçüler içinde gerçekleşmez; ayrıca bir evde oturan iki kadın arasında husumet meydana gelir. Bununla beraber bir evdeki her iki kadına, içinde mutfığı ve tuvaleti olan ve kilitlenebilen ayrı ayrı odalar tahsis edilmesi şartıyla ve kadınlar da buna razı iseler fukahânın ittifakı ile bir evde iki eş beraber oturabilir.³⁵

²⁷ Kâsânî, *Bedâi' u's-sanâi'*, 4/23; Dirik, "İslam Aile Hukukunda Kocanın Nafaka Mükellefiyetini Düşüren Haller", 140.

²⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 11/355; "Süknâ", 25/112.

²⁹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/100.

³⁰ Kâsânî, *Bedâi' u's-sanâi'*, 4/23; Zebîdî, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 792; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 5/321; Zeydan, *el-Mufasssal*, 7/159; Bilmen, *Istılâhât*, 2/451;

³¹ Zebîdî, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 792; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 5/321; Bilmen, *Istılâhât*, 2/451; Abdullah Çolak, *İslâm Aile Hukuku* (İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2018), 135.

³² İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 5/321; Bilmen, *Istılâhât*, 2/453; "Süknâ", 25/108.

³³ Halil b. İshâk b. Mûsâ el-Cündî, *Muhtasar-ı Halil* (Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1995), 142; Ezherî, *Cevâhirü'l-iklîl*, 1/402; Bilmen, *Istılâhât*, 2/451.

³⁴ Kâsânî, *Bedâi' u's-sanâi'*, 4/23; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 5/322.

³⁵ Kâsânî, *Bedâi' u's-sanâi'*, 4/23; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 5/320; Zeydan, *el-Mufasssal*, 7/271; "Süknâ", 25/108.

2. İslam Hukukunda Nüşûz Terimi ve Kadının Nâşize Sayılmasına Etkisi Açısından Mesken

İslam hukukunda, kadının kocasına itaat etmemesi “nüşûz” terimi ile ifade edilir. Nüşûz kelimesi sözlükte “yükselmek, kaba olmak, geçimsiz olmak” gibi manalara gelir.³⁶ Fıkıh ıstılahında ise “kadının kendini kocasından (meşrû cinsel istek) engelleme, kocasından izinsiz evi terk etme, kocasının evine taşınmama ve evliliğin devamını engelleyecek geçimsizlik gösterme” olarak tanımlanır.³⁷ Böyle kadına nâşize denir. Nüşûz kelimesi çoğunlukla eşine itaatsizlik yapan kadın için kullanılır. Erkek için kullanıldığında ise karısına karşı sorumluluklarını yerine getirmeme ve eşe kötü davranma kastedilir. Böyle bir kocaya da nâşiz denilmektedir.³⁸

Hanefiler dışındaki üç mezhep genel olarak kadının nüşûzunu, kocasına itaat etmemesi olarak tanımlarlar. Şâfiîler, kadının kapıyı kocasının yüzüne kapatması, kilitli kapıyı açmaması, kocasını eve kilitlemesi, kocasına kaba sözlerle hitap etmesinin yanı sıra mahkemeye gitme, evin yıkılma ihtimali olması ve aslî ihtiyaçları alma gibi gerekçeler olmaksızın kocasından izinsiz evi terk etmesi ve kocasını cinsel ilişkiden men etmesini nüşûz kapsamında değerlendirirler.³⁹ Mâlikîler ise nüşûzu, kadının Allah haklarından olan gusûl, namaz ve ramazan orucu gibi ibadetleri terk etmesinin yanı sıra kocasını cinsel ilişkiden engellemesi olarak tanımlarlar.⁴⁰ Hanbelîler de nüşûzu, kadının farzları terk etmesi ve kocasına ağır sözlerle hitap etmesinin yanı sıra kocasını cinsel ilişkiden men etmesi ve izinsiz evi terk etmesi olarak tanımlarlar.⁴¹ Bazı Mâlikîler hariç cumhura göre kadın nüşûz yaparsa nafaka hakkını kaybeder.⁴² Nâşize kadın, nüşûzü terk ettiği tarihten itibaren tekrar evlilik nafakası almaya hak kazanır.⁴³

Hanefilere göre kadının kocasının rızası olmadan evini terk ederek annesinin, babasının veya başka bir akrabasının evine gitmesi nüşûzdur.⁴⁴ Kadın, anne babasının veya diğer akrabalarının evinde kocasının izni ile ikamet ederse nâşize

³⁶ Cevherî, *es-Sihâh*, “nşz”, 3/899; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “nşz”, 6/4426; Ahterî, *Ahterî-i Kebîr*, “nşz”, 1081.

³⁷ Zeydan, *el-Mufasssal*, 7/161; Hacı Mehmet Günay, “Nüşûz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007), 33/303; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 447.

³⁸ Bilmen, *İstilahât*, 2/444.

³⁹ Müzenî, *el-Hâvi'l-kebir*, 9/496-498; Nevevî, *Minhâcu't-tâlibîn*, 460; (a. mlf.), *Kitâbu'l-Mecmû*, 20/137-140; Zeydan, *el-Mufasssal*, 7/162; “Nüşûz”, 40/288.

⁴⁰ Cündî, *Muhtasar-ı Halil*, 142; Bâcî, *el-Müntekâ*, 5/438; Ezherî, *Cevâhirü'l-iklil*, 1/402; Zeydan, *el-Mufasssal*, 7/160; “Nüşûz”, 40/288.

⁴¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 11/408; Buhûtî, *Keşşâfü'l-knâ'*, 4/411-412; Zeydan, *el-Mufasssal*, 7/160; “Nüşûz”, *el-Mevsuatu'l-fikhiyye* (Kuvveyt: Vizâretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1422/2002), 40/288.

⁴² Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/414; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 479; Bâcî, *el-Müntekâ*, 5/438.

⁴³ Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik*, 3/52; Aynî, *el-Binâye*, 5/498; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/414; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 3/572; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 479; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 11/409; “Nüşûz”, 40/292.

⁴⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/186; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 4/19; Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik*, 3/52; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/414.

sayılmaz, dolayısıyla da nafaka hakkı baki kalır.⁴⁵ Kadının, evin yetersiz şartlarını ileri sürerek kocasından başka bir eve taşınmayı talep etmeksizin kocasını hali hazırdaki eve almaması da nüşûzdur. Ancak meskenin yetersizliği gerekçesiyle başka bir eve taşınma talebini, kocasının kabul etmemesi halinde kadının onu eve almaması nüşûz sayılmaz.⁴⁶

Hanefilere göre kadının nikâh akdinden sonra kocasının hazırladığı meskene gitmemesi de nüşûzdur.⁴⁷ Hanefilerin çoğunluğunun görüşüne göre, nikâh kıyıldığı halde koca, talep etmediği için babasının evinde oturmaya devam eden eşinin nafakasını nikâh akdi tarihinden itibaren vermekle mükelleftir. Çünkü nafaka nikâh akdinin hukuki bir sonucu olarak (cinsel ilişki olmasa da)⁴⁸ kocaya terettüp etmektedir. Müteahhir Hanefiler ise kadın, kocasının evine gitmediği sürece nafaka alamaz demektedirler.⁴⁹ Bununla beraber kadın, mehr-i muaccel almak için kocasını zifaktan (ilk cinsel ilişkiden) men etse Hanefilerin ittifakı ile kadın nâşize sayılmaz. Ebû Hanîfe'ye (öl. 150/767) göre kadın kendi rızasıyla zifafa girip daha sonra mehr-i muaccelini almak için kocasının evini terk ederek nefsinin kocasına teslim etmese de nâşize olmaz. Bu görüş mezhepteki müftâ bih görüştür. İmam Muhammed'e (öl. 189/805) ve Ebû Yûsuf'a (öl. 182/798) göre kadın bu durumda nâşize sayılır ve nafaka hakkı düşer.⁵⁰ Kadın, mehr-i muaccelini almasına veya mehrin hepsinin müeccel olarak belirlenmesine veya mehri kocasına hibe etmesine ve ikamet edeceği evin kocası tarafından hazırlanmasına rağmen kocasının evine taşınmazsa ve kocasını zifaktan engellerse nâşize olur.⁵¹

Hanefilere göre kadın, kendi mülkü olan evinde iken kocasını cinsel ilişkiden men etse nâşize olur.⁵² Fakat bunu kocasının evinde yapsa olmaz. Çünkü kocanın kendi evindeyken meşrû isteklerini eşine kabul ettirmesi mümkündür.⁵³ Kadın,

⁴⁵ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 4/19; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 4/195.

⁴⁶ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 4/19; Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik*, 3/52; Zebîdî, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 789; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 4/195; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 5/284; Zeydan, *el-Mufassal*, 7/158.

⁴⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/186; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 4/194; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/414; Dirik, "İslam Aile Hukukunda Kocanın Nafaka Mükellefiyetini Düşüren Haller", 146.

⁴⁸ Hanefî usul kitaplarında nikâh akdi satış akdine benzetilmektedir. Kadın kocasıyla cinsel ilişkiye girmese de sadece nikâh akdi kadına nafaka hakkı vermektedir. Satış akdi sahihse taraflar satışın hukuki sonuçlarına (maldan veya paradan faydalanma) ulaşır. Kadın mehrini alamadığı için kocasını cinsel ilişkiden engellese de nikâh akdi sahih olduğu için o nafaka hakkına sahip olur. Satış akdinde hakiki ivaz (karşılık) maldan veya paradan faydalanmadır; nikâh akdindeki ivaz (şibhi ivaz) ise nafakadır. Bk. Abdülaziz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr fi şerhi Uşûli'l-Pezdevi*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997), 4/339.

⁴⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/186; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 4/19; Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik*, 3/51; Aynî, *el-Binâye*, 5/489; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 4/190; Zebîdî, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 787; Dirik, "İslam Aile Hukukunda Kocanın Nafaka Mükellefiyetini Düşüren Haller", 140.

⁵⁰ Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik*, 3/52; Aynî, *el-Binâye*, 5/497; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 4/190; Zebîdî, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 787; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 5/284; Zeydan, *el-Mufassal*, 7/158.

⁵¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/186; Aynî, *el-Binâye*, 5/497; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 4/190; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/414; Zebîdî, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 787.

⁵² Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik*, 3/52; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 5/287.

⁵³ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/186; Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik*, 3/52; Aynî, *el-Binâye*, 5/497; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/414; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 5/287.

kocasının bakımsız ve yıkılmak üzere olan evinde ikamet etmemesinden dolayı nâşize sayılmaz.⁵⁴

3. Osmanlı Aile Hukukunda Evlilik Nafakası Olarak Mesken

Bu bölümde mesken-i şer'inin taşınması gereken özellikler, meskenin kocaya itaati gerektirip gerektirmediği, kadına yeme ve giyinme nafakası hakkı kazandırması ve bu tür hakları düşürmesi gibi konular, fetvalar ve mahkeme karar örnekleri üzerinden ele alınacaktır.

3.1. Osmanlı Hukukunda Mesken ve Taşınması Gereken Özellikler

İncelenen Osmanlı Dönemi fetva kitaplarında mesken-i şer'inin Hanefilerin klasik kaynaklarında geçtiği üzere evin tuvalet ve mutfak gibi fiziki unsurlarından açıkça bahseden bir örneğe rastlanmamıştır. Ancak Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi (öl. 982/1574) tarafından verilen bir fetvada, tuvalet ve mutfak gibi ayrıntılara değinilmeden mesken-i şer'inin avlusunun bulunması gerektiği ifade edilmektedir. İlgili fetva şöyledir: “İki avretli olan Zeyd’in zevceleri bir evde sakine olmaktan imtina’ eyleseler her birine müstakil ev lazım olur mu? el-Cevab: Lazımdır, avluları dahi ayrı olmak lazımdır.”⁵⁵ Ebüssuûd Efendi’nin bu fetvada bir evde bulunması daha elzem olan tuvalet ve mutfak zikretmeksizin evin avlusundan bahsetmesi onun tuvalet ve mutfak mesken-i şer’ide şart koşmadığı anlamına gelmemelidir. Muhtemelen Ebüssuûd Efendi, kocanın imkânı varsa eşine mutfak ve helasının yanı sıra avlusu da bulunan bir ev hazırlamalı demek istemektedir. Ya da o dönemde avlusu olan ev denildiğinde örfen bu avlunun, mutfak, banyo ve hela gibi müştamilâtı da kapsayan bir avlu olduğu toplum tarafından bilinmektedir. Bundan dolayı Ebüssuûd Efendi de meskenin taşınması gereken özelliklerin ayrıntısına girmeden meskenin avlusunun bulunması yeterlidir demiş olabilir.

Fetvalarda zikredilmeyen tuvalet ve mutfak ayrıntısı 1915 yılında yürürlüğe giren *Nafaka Kanunu*’nda⁵⁶ geçmektedir. Madde 280: “Mesken-i şer’i, zevcin zevcesine tahsis edeceği mekândır ki nâsın ve örf ve âdetin ihtilafıyla muhtelif olur. Mesela mûsire-i şerife (zengin ve itibarlı) için müstakillen hane tahsis edilmek lazım geleceği gibi mütevassitatü’l-hal zevce hakkında dahi maa-mefârik yani beyt-i halâ (tuvalet) ve matbahıyla (mutfak) beraber müstakil kilidi bulunan oda tahsis edilmek lazım gelir. Fakat zevce-i fakîreye halâ ile matbahı müşterek kilidi bulunan bir oda mesken-i şer’i olabilir.”⁵⁷ Osmanlı *Hukuk-ı Aile Kararnamesi*’nde de mesken-i şer’inin

⁵⁴ Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, 4/19.

⁵⁵ M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebüssuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, 57.

⁵⁶ Nafaka Kanunu, Orhan Çeker tarafından latinize edilerek 1985 yılında yayınlanmıştır.

⁵⁷ Orhan Çeker, *Nafaka Kanunu* (İstanbul: Ebru Yayınları, 1985), 85.

tuvalet ve mutfak gibi ayrıntılardan bahsedilmeksizin “bi’l-cümle levâzımıyle” ifadesiyle bir evde bulunması gereken asgari şartlara atıf yapılmaktadır.⁵⁸

Yukarıda Hanefi kaynaklarında evin mefârikı (mutfak ve tuvalet) ile beraber mesken-i şer’i olacağı belirtilmişti. Mefârikın kapsamına mutfak ve tuvaletin dahil olduğu bilinmektedir.⁵⁹ Osmanlı fakihlerinden olan Halebî (öl. 956/1549), mesken-i şer’inin mefârikına banyonun da dahil olduğunu ifade etmektedir.⁶⁰ Mahkeme kayıtlarında da mefârikın kapsamına banyonun da dahil edildiği görülmektedir. 1920 tarihli Afyonkarahisar Mahkemesi’ndeki bir kayıta, hanımının mesken talebini yerine getirdiğini söyleyen kocanın hazırladığı meskene, mahkemece görevlendirilen bilirkişi tarafından keşif yapılmaktadır. Keşif raporunda “*hâne-i mezkurda ğaslhâne ve abdesthâne ve sâiresi olmadığı cihetle*” evin hamamı, tuvaleti ve diğer levazımı olmadığı için hazırlanan evin mesken-i şer’i olmadığı beyan edilmektedir.⁶¹

Bir meskenin mesken-i şer’i olabilmesi için bulunduğu muhitin de güvenilir olması gerekir. Hatta Hanefilere göre meskenin çevresinde iyi komşuların bulunması şarttır.⁶² 1868 tarihli Antakya Mahkemesi’ndeki bir kayıta, meskenin bulunduğu mahallenin emniyetsiz bir yer olmasından dolayı evin mesken-i şer’i olmadığına karar verilmiştir. Hâkim, kocanın hanımına emniyetli bir mahallede mesken hazırlamasına aşağıda geçen kararlarla hükmetmiştir:

“Cemile bt. Ali nam hatun meclis-i şer’-i şerîf-i enverde (...) Ubeyd bundan akdem beni Antakiye’de akd-i nikâh ve tezevvüc edüp muahharen Salkıyan Karyesine götürüp ol tarafda iskana tâkatim kalmayup ve mahall-i emniyet olmayup (...) mezbur Ubeyd dahi mahall-i emniyedir demekle müddeiye-i (davacı) mezburenin takrîr-i meşruhu vakaa mutabık olup mahall-i mezkur mahall-i emniyet olmayup (...) mücebince (gereğince) müddeiye-i mezbureyi Antakiye’de mesken-i şer’ide iskan eylemesi hususu mezbur Ubeyd’e bade’t-tefhîm mezkur Salkıyan’a nakilden men olunduğu ilam olundu.1868.”⁶³

Bir meskenin mesken-i şer’i olmasının gereklerinden biri de o evde namahrem bulunmamasıdır. Osmanlı Dönemi fetvalarında namahrem ile kadının aynı evde oturmasının meşrû olmadığı ifade edilmektedir. 1729 tarihli Afyon Mahkeme Defteri’ne işlenen Afyon müftüsünün ilgili fetvası şöyledir: “*Zeyd zevcesi Hind’i Zeyd’in er karındaşları sakın oldukları dârda (ev) iskân ve merkumlara göstermek*

⁵⁸ Madde 78: “Zevc kendi istediği mahalde zevcesi için bi’l-cümle levâzımıyle bir mesken-i şer’î tedarikine mecburdur.” *Hukûk-ı Aile Kararnâmesi*, haz. Orhan Çeker (Konya: Mehîr Vakfı Yayınları, 2016), 37.

⁵⁹ İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 5/321.

⁶⁰ Halebî, *Mülteka’l-ebhur*, 1/302.

⁶¹ Mehmet Özgür Ergün, *653 Numaralı Karahisar-ı Sâhib Şer’iyye Sicili* (Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 434.

⁶² Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, 4/23.

⁶³ Gönül Bahçeci, *35 Nolu Antakya Şer’iyye Sicili* (Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 147.

meşrû olur mu? el-Cevab: Allahu a'lem olmaz."⁶⁴ Fetvada, kadının kayınları ile aynı evde oturmasının ve onlara görünmesinin caiz olmadığı ifade edilmektedir.

Bu konuyla alakalı mahkeme kayıtları da vardır. İlgili davada kocasının üvey babasıyla beraber oturmak zorunda olan kızına vekil olan baba, Dîvân-ı Hümayun'a (Yüksek-Üst Mahkeme) konuyla alakalı aldığı fetvayı da sunarak dava açmaktadır. Orada görüşülen ve Edirne yerel mahkemesine gönderilen mahkeme kararına, eşini namahrem olan üvey babasıyla oturmaya devam eden kocanın, "*fetvâ-yı şerîfe mûcebince*" ifadesi de eklenerek üvey babasını başka meskene nakletmesi emredilmektedir:

"Edirne kadısına hüküm ki: (...) İbrahim nam kimesne gelüp kızı Safiye nam hatunun Edirne sükkânından zevci Ahmed nam kimesne mezbureyi namahrem olan üveği babası Okcu Hacı Yusuf nam kimesne ile bir menzilde sakin ve hilâf-ı şer'-i şerîf taaddî (kanunu çiğneme) etmekle fetvâ-yı şerîfe mûcebince âhar menzile nakl ettürmek istedikde itaat-i şer' etmeyüp taaddî eylediği bildirüp fetvâ-yı şerîfe mûcebince icrâ-yı hak olunmak babında hükm-i hümayunum rica etmeğin vech-i meşrûh (açıklandığı) üzere şer'le görülmek için yazılmışdır. 1705"⁶⁵

1887 tarihli Safranbolu Mahkemesi'nde de kayınbabası, kaynanası ve kayınıyla aynı odada geceleme-ikamet etmek durumunda olan kadının onlarla aynı odada kalmamak için açtığı davada, karar metnine "*birlikte beytûtet etmekliğe cevâz-i şer'i olmadığına binâen*" cümlesi eklenerek meskenin, mesken-i şer'i olmadığı beyan edilmektedir.⁶⁶

1894 tarihli Siirt Mahkemesi'ndeki bir kayıta da kocasından yaşça büyük olan dört kayınıyla aynı odada kalan kadının bu durumunun "*şer'i şerîfe muğâyir olması*" ifadesi de eklenerek o meskenin, mesken-i şer'i olmadığına ve kadına başka bir mesken tedarik edilmesine karar verilmektedir.⁶⁷

3.2. Kadının Kocasına İtaat Edip Etmemesine Etkisi Açısından Mesken

Kocanın nikâhlı eşine mehr-i muaccel verdikten sonra onunla zifafa girebilmesinin şartlarından biri de eşine mesken-i şer'i tedarik etmesidir. Koca, mesken-i şer'iyi hazırlamazsa kadına zifafa girmeme hakkı doğar. Koca, eşine mesken-i şer'iyi temin etmişse kadın zifaftan kaçınamaz.⁶⁸

⁶⁴ Erhan Şola, *537 Numaralı Karahisar-ı Sâhib Sancağı Şer'iyeye Sicili* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 65.

⁶⁵ Ayşe Kavak, *12 Numaralı Mühimme Zeyli* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 241.

⁶⁶ Yusuf Taştan, *2147 Nolu Safranbolu Şer'iyeye Sicili Transkripsiyonu* (Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 140.

⁶⁷ Hayrettin Savur, *Siirt'in Sosyal ve Ekonomik Yapısı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 203.

⁶⁸ Serahî, *el-Mebsût*, 5/186; Aynî, *el-Binâye*, 5/497; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 4/190.

Mahkeme kayıtlarında, kadın mehr-i muaccel aldığı halde mesken-i şer'i hazırlamayan kocasını zifaktan men ettiğine dair örnekler bulunmaktadır. Kadının bu tavrı nüşûz sayılmamaktadır. 1789 tarihli Galata Mahkemesi'ndeki bir kayıтта, koca mehr-i muaccelini verdiği nikâhlı eşinin kendisini zifaktan men ettiğini beyan ederek dava açmaktadır. Eşi, kocasından mehr-i muacceli aldığını itiraf etmekle beraber onun kendisine mesken-i şer'i hazırlamadığı şeklinde savunma yapmaktadır. Hâkim bunun üzerine kocaya, eşine kilidi ayrı bir mesken hazırlamasına ve kadına da mesken hazırlandıktan sonra kocasına itaat etmesi yönünde karar vermektedir:

"(...) Ayşe zevcem olup mehr-i muaccelini kendüye ibkâ (vermek) etmiş iken bana itaatten ibâ (red-isteksizlik) etmekle itaatına tenbih olunmak matlubumdur deyu dava eyledikde ol dahî cevabında ber (üzere) vech-i muharrer (yazılı) ikrâr lakın mezbur Ömer halen bana ecnebi (yabancı) olub işbu hazır bi'l-meclis İbrahim Ağa nam kimesnenin menziline beni iskan edüb ğalak ü (kilid) mefârikı başka bir menzil tedarikiyle beni iskana tenbih olunmak matlubumdur dedikde mücebince mezbur Ömer ğalak ü mefârikı başka bir menzil tedarik edüp zevcesi mezbureyi iskana zevci mezbur Ömer'e itaat ve inkiyâda (boyun eğme) zevcesi mezbure Ayşe hatundan her birine tenbih olunduğu.1789"⁶⁹

Mahkeme kayıtlarında, kocalarının kendilerine mesken-i şer'i hazırladığı halde onların evlerine taşınmayan ve itaat etmeyen kadınların, kocalarının mesken-i şer'ilerine taşınmalarına ve onlara itaat etmelerine karar verildiği görülmektedir. Örneğin 1888 tarihli Samsun Mahkemesi'ndeki bir kayıтта, mehr-i muaccelini kocasından alıp zifaf gerçekleştikten sonra kocasından izinsiz evi terk eden kadının, bilirkişi tarafından da mesken-i şer'i olduğu açıklanan kocasının evine dönmesine ve ona itaat ederek evliliğin hukuki gereklerini yerine getirmesine karar verilmektedir:

"(...) mehr-i muaccel-i mezkur deyni (borç) tamamen ahz (almak) ve istifâ (tamamını alma) eylediğini tâyan (gönüllü) ikrar ve itiraf ile mücebince zevci mezkur Mehmed Efendi'nin mezkur menziline gidüp kendüye itaat ve inkiyâd ve hukûk-ı zevciyete mürâât (gözetme, koruma) etmek üzere mezbureye tenbih olunduğu tescil.1888"⁷⁰

3.3. Kadına Nafaka Hakkı Vermesi Açısından Mesken

Hanefilere göre, fiziki olgunluğa sahip bir kadının sahih bir nikâh akdinden sonra kocasının kendisiyle zifafa girmesine imkân verecek bir mekânda olması ona yeme, giyinme ve mesken haklarını sağlar. Bu üç şarttan biri eksik olursa kadın

⁶⁹ Halil İbrahim Akbulut, *494 Nolu Galata Şer'iyye Sicilinin Değerlendirilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 244.

⁷⁰ Mehmet Zorlu, *1888-1889 Yıllarına Ait Samsun Şer'iyye Sicilinde Yer Alan Belgelerin Tahlili* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 92; Diğer örnek için bk. Mehmet Yusuf Çelik, *50 Nolu Antakya Şer'iyye Sicili* (Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 263.

nafaka hakkını kaybeder.⁷¹ Bu bölümde kadının kocasının meskenine taşınmadığı halde yeme ve giyinme nafaka haklarını devam ettiren hususlar ele alınacaktır.

3.3.1. Kadına Mehr-i Muaccel Verilmemesi

Kocasıyla zifafa girmemesine rağmen kadına nafaka hakkı veren hususlardan birisi, nikâh akdinden sonra kocanın kadına mehr-i muaccelini vermemesidir. Kadın bunu yapmakla Hanefilerin ittifakıyla nâşize sayılmaz ve nafakayı hak eder.⁷² Konuyla alakalı Osmanlı Dönemi fetvası şöyledir: “Zeyd Hind’i şu kadar akçe mehr-i muaccel tesmiyesiyle tezevvüc ettikten sonra Zeyd Hind’e mehr-i muacceli vermemekle Hind nefsinin Zeyd’e teslim etmeyüp kendi menziline sakine olsa Hind’in nafakası Zeyd üzerine lazıme olur mu? el-Cevab: Olur.”⁷³

Bu fetvanın yürürlüğü 1908 tarihli Kırşehir Mahkemesi’nde görülmektedir. Koca, mehr-i muaccelini vermediği için temin ettiği meskene taşınmayan eşi hakkında meskene taşınması için dava açmaktadır. Kadını mahkemede Kırkor Efendi isimli vekil temsil etmektedir. Vekil, müvekkilinin mehr-i muaccelini alamadığı için kocasının meskenine taşınmadığını söylemektedir. Koca, temin ettiği meskene nikâhlı eşinin taşınmadığını ve kendisine itaat etmediğini, bundan dolayı onun mehr-i muaccelini ve nafakasını vermeyeceğini söylemektedir. Hâkim, bu ifadesinin üzerine kocaya, eşinin mehr-i muaccelini ödemesine ve mehr-i ödeyinceye kadar başka yerde ikamet eden eşinin yeme ve giyinme masraflarını karşılmasına karar vermektedir:

“(…) bin kuruş mehr-i muaccel ve bin kuruş mehr-i müeccel tesmiyeleriyle mahzar-ı şühûdda (şahitler huzurunda) (...) tezevvüc ve kabul edip zevce-i menkûha-i gayri medhûlün biham (zifaf gerçeklemeden) olmuşken mahallemizde vâki haneme gelip bana itaatini müvekkile-i mezbure Elmas hatuna bî'l-izafe vekil Kırkor Efendi’ye tenbîh olunmak matlûbumdur deyu bade’ d-dava Kırkor Efendi cevabında müdde’î Kadir ber vech-i muharrer nikâh davasını ikrar ve itiraf edip ancak hîn-i akidde (nikâh esnasında) tesmiye edilen bin kuruş mehr-i muacceli el-yevm müdde’î Kadir müvekkilem Elmas hatuna teslim etmediği (...) müdde’î Kadir’e tekrar bin kuruş mehr-i muaccel peşinen verilmesi tenbîh olunmuş ise de imtina (geri durma) etmekte bulunduğundan bin kuruş mehr-i muacceli tesviye (ödeme) edinceye değin beher yevm beşer kuruştan bir mah (ay) yüz elli kuruş mezbure Elmas’a nafaka (yeme) ve kisve (elbise) baha (kıymet) ve süknası için kibel-i şer’den nafaka takdir olunması (...) 1908”⁷⁴

⁷¹ Zeydan, *el-Mufasssal*, 7/156; Yaman, *İslâm Aile Hukuku*, 52.

⁷² Zeyla’î, *Tebyînü'l-hakâik*, 3/52; Aynî, *el-Binâye*, 5/497; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 4/190.

⁷³ Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (Ankara: TBMM Kütüphanesi, 1927/841), 1/88.

⁷⁴ Arzu Demircan, *20/1 Numaralı Kırşehir Şer'iyye Sicili* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 76.

3.3.2. Zifaktan Sonra Kadına Mehr-i Muaccel Verilmemesi

Kocasının evini terk ettiği halde kadına nafaka hakkı veren hususlardan birisi, kadının nikâhtan sonra rızası ile kocasıyla zifafa girmesinin akabinde mehr-i muaccelini alamama meselesidir. Yukarıda zikri geçtiği üzere bu meselede Ebû Hanîfe ve İmâmeyn ihtilafa düşmüşlerdir.⁷⁵ 1912 tarihli Kırşehir Mahkeme Defteri'nde bu konuyla alakalı bir dava vardır. Koca mahkemeye giderek, mehr-i muaccel ve mehr-i müecceli belirlenerek nikâh yaptığı ve mehr-i muacceli vermeden kendisiyle zifafa girdiği hanımının, kendisinden izinsiz evi terk ederek beş aydır halasının yanında kaldığını söylemektedir. Koca, mahkemeden eşinin kendisine itaat etmesi ve eve dönmesi için uyarılmasını talep etmektedir. Mahkeme, kocaya eşinin mehr-i muaccelini ödemesine karar vermektedir. Ayrıca mehr-i muaccel ödendikten sonra kadının kocasının evine dönmesine ve ona itaat etmesine karar vermektedir. Hâkim, mehr-i muaccel ödenene kadar geçen süre içinde kadına nafaka bağlamamaktadır. Bu mahkeme kararı, İmâmeyn'in görüşüne göre alınarak mezhepteki müftâ bih görüş terk edilmektedir.⁷⁶ Aslında hâkimler kendi isteklerine göre mezhepteki müftabih, muteber veya şaz görüşe göre hüküm veremezler. Mezhepteki farklı görüşlerden yürürlüğe/hükme esas görüş hükümdar/sultan tarafından tercih edilerek/belirlenerek emir (ferman) ile mahkemelere uygulanması için bildirilmektedir.⁷⁷ İlgili konuda İmâmeyn'in görüşünün esas alınması gerektiğine dair ulaşabildiğimiz kaynaklarda bir veri olmamasına rağmen mahkemenin ilgili muhtemel fermana göre hüküm verdiğini söylemek mümkündür.

3.3.3. Zifaf Gerçekleşmeyen Kadının Kocasının Rızasıyla Anne-Babasının Evinde Kılması

Kocasının meskenine taşınmamasına (zifaf olmaması) rağmen kadına nafaka hakkı veren hususlardan birisi de mehr-i muaccel belirlenmeden yapılan nikâhtan sonra kadının talebi olmaksızın kocanın, eşinin anne-babasının evinde kalmasına razı olması durumudur. İlgili fetva şöyledir:

"Zeyd'in menkuhası Hind-i bâkire daha ana evinde iken Zeyd'in üzerine nafaka takdir ettirse, badehu ecr-i misl (eşdeğer ücret) üzere takdir olunan nafakayı Zeyd'den almağa kadire olur mu? el-Cevab: Evinde kalıp Zeyd'in yanına varmaması Zeyd'in ihmali için olup Hind tarafından olmayıp hâkim istidâne (borçlanma) emr etti ise dahi olur."⁷⁸

⁷⁵ Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik*, 3/52; Aynî, *el-Binâye*, 5/497; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 4/190; Zebîdî, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 787; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 5/284; Zeydan, *el-Mufasssal*, 7/158.

⁷⁶ Zülfiye Karaca, 23 Numaralı Kırşehir Şer'iyeye Sicili (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 105.

⁷⁷ Geniş bilgi için bk. Adnan Koşum, "Osmanlı Örfi Hukukunun İslâm Hukukundaki Temelleri", *SÜİFD* 2/17 (2006), 150; M. Akif Aydın, *Osmanlı Hukuku Devlet-i Aliyye'nin Temeli* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2020), 252.

⁷⁸ Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebûssuud Efendi Fetvaları*, 53.

Konuyla alakalı daha ayrıntılı bir fetva ise şöyledir: Zifafa girmeyi reddetmeyen nikâhli eşini, meskenine götürmeyen ve onun babasının evinde ikamet etmesine razı olan kocanın bu durumda bulunan eşine nafaka sağlaması gerekmektedir. Hatta zifafa girmediği ve babasının evinde ikamet etmesine razı olduğu eşine, nafaka bırakmadan başka bir memlekete giden kocası adına bu durumda bulunan eşinin nafakası için hâkim, borçlanma izni verebilir. Kocanın birkaç sene sonra dönünce kadını boşayıp, aramızda zifaf olmadı nafaka borcunu ödemem, demesinin mümkün olmadığı beyan edilmektedir.⁷⁹ İncelenen mahkeme defterlerinde bu konuyla alakalı bir yürürlük örneğine ulaşılamamıştır.

3.3.4. Nâşize Sayılmayan Kadının Kocasının Meskeninde İkamet Etmemesi

Kocasının meskeninde oturmadığı halde kadına, yeme-giyinme nafakası hakkı veren hususlardan birisi de kadının nâşize olmaksızın kocasının meskeninde oturmaması-oturamamasıdır.

3.3.4.1. Meskenin Şer'i Vasıfları Taşımaması

Kadının meskende oturmaması-oturamamasının gerekçelerinden birincisi, oturulan yerin mesken-i şer'i özelliklerini taşımamasıdır. Bu durumda meskeni terk eden kadının nafaka hakkı devam eder. 1886 tarihli Afyon Mahkeme Defteri'nde, meskenin mesken-i şer'i olmamasından dolayı kadın iki çocuğuyla evi terk etmekte ve nafaka davası açmaktadır. Kadının; meskenin, mesken-i şer'i olmadığını iddia etmesinin gerekçesi, kocasının ikinci bir kadınla nikâhlanıp ikinci kadınla aynı meskende ikamet etmesidir. Kadın "*zevc-i dâhilim bundan dokuz mah mukaddem diğer zevce tezevüc etmekle ikimizi bir hanede iskan ettirüp lakin bizim için hane-i mezburede başka mesken-i şer'i bulunmadığı ecilden*" ifadesini kullanarak artık o meskenin, mesken-i şer'i olmadığını düşünmektedir. Kadın, kocasının kendisine ve çocuklarına yeni bir mesken-i şer'i ayarlamasını ve bu sürede kendisinin ve çocuklarının nafakasını karşılamasını mahkemeden talep etmektedir. Mahkeme, ikinci eşle beraber oturulan meskenin, mesken-i şer'i vasfını kaybettiğine hükmetmektedir. Bundan dolayı, kadın ve çocuklarına nafaka takdir etmekte ve kadına kocası adına borçlanma izni de vermektedir.⁸⁰

1911 tarihli Afyon Mahkeme Defteri'ndeki bir kayıtta ise kadın, meskende kaynanası ve kayınıyla beraber oturmayı istemeyip kocasından başka bir mesken talep etmektedir. Koca ise yeni bir mesken hazırladığını ifade etmekte ve eşinin o meskene gelmesini ve kendisine itaat etmesini talep etmektedir. Ancak mahkeme, yeni meskenin mesken-i şer'i olup olmadığına karar vermek için bilirkişiyi meskene

⁷⁹ Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ*, haz. Süleyman Kaya-Betül Algın-Zeynep Trabzonlu-Asuman Erkan (İstanbul: Klasik Yayınları, 2011), 131.

⁸⁰ Mehtap Siligül, *Karahisar-ı Sâhib Sancağı'nın 615 No'lu Şer'iyye Sicili* (Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 76.

göndermesine rağmen koca bilirkişiyi meskene girdirmemektedir. Mahkeme ise “menzilin mesken-i şer’i olub olmadığı hususunun keşfinde merkurum taallül (mazeret, ağır davranma) ederek keşf ettirilmediğine binaen ayrıca sükna tedarik edinceye değin zevci merkurum üzerine iş bu tarih-i vesikadan itibaren yevmiye ikişer guruşdan şehri altmış guruş meblağ farz ve takdir olunub” cümlesini karar metnine yazarak kadına nafaka bağlanmasına hükmetmektedir.

3.3.4.2. Kadının İkinci Eş veya Kaynana-Kayınbaba ile Aynı Meskende İkamet Etmemesi

Kadının kocasının evini terk ettiği halde nafaka almaya devam etmesini sağlayan ikinci husus, meskenin şer’i vasıfları taşınmasına rağmen kadının orada ikinci eş veya kaynana-kayınbabasıyla beraber oturmak istememesidir. Yukarıda zikri geçtiği üzere kadın razı olmazsa kocasının anne-babası veya ikinci eşiyile aynı evde oturmaya mecbur değildir.⁸¹ Hanefilerin bu görüşü Osmanlı Dönemi fetvalarına da yansımaktadır. İlgili fetvada şöyle denmektedir: İki karısı olan adamın eşleri aynı evde oturmak istemezlerse onun her bir eşe avlusu da olan ayrı bir mesken hazırlaması lazımdır.⁸²

1908 tarihli Kırşehir Mahkemesi’ndeki bir kayıta kadın, meskenin şer’i vasıflarının yetersizliğinden bahsetmeksizin aralarında geçimsizlik olan kaynanası ile aynı evde oturmak istemediğini, kocasının kendisine başka bir mesken hazırlamasını mahkemeden talep etmektedir. Mahkeme de koca yeni bir mesken hazırlanuncaya kadar kadına nafaka takdir etmektedir: “(...) zevcim mezbur Hasan validesi Fatıma ile beni bir hanede iskan ettirmekte bulunduğundan validesiyle adem-i hüsn-i muaşeretinden (iyi geçim) dolayı bî-huzur kalmamla dokuz mahdan beri pederim hanesinde bulunmakta olduğumdan ğalaki başka mesken-i şer’î tedarik edinceye değin lazım gelen nafakamın takdirini talep ederim (...)1908”⁸³ Benzer bir örnek 1920 tarihli Afyon Mahkeme Defteri’nde bulunmaktadır. Kadın, mahkemeden kocasının başka bir kadınla evlendiğini o kadınla aynı evde oturmak istemediğini ve kocasının kendisine yeni bir mesken hazırlamasını istemektedir. Ayrıca ev hazırlanuncaya kadar nafakasını da talep etmektedir. Koca da eşinin nafakasını vermeyi taahhüt etmektedir:

“(...) Firdevs bt. Mehmed meclis-i şer’-i şerîf-i enverde Hasan b. Osman muvacehesinde (...) mezbur Hasan’ın mehreyn tesmiyesiyle zevce-i menkûha-i medhûlün bihâsı (zıfak gerçekleşen) isem de karyemizden diğer bir kadını tezciv etmiş olub her ikimiz bir hanede imtizacımız (kaynaşma-uyuşma) kabil olamadığından (...) işbu hazır mezbur zevcem Hasan üzerine kîbel-i şer’den kadr-i marûf (yeterli miktar) nafaka farz ve takdir buyurulması matlubumdur dedikde (...) mezbur Hasan dahi cevabında mezbure Firdevs Hanım’a ayrıca

⁸¹ Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, 4/23; Zebîdî, *el-Cevheretü’n-neyyire*, 792; İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 5/321.

⁸² Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebûssuud Efendi Fetvaları*, 57.

⁸³ Demircan, 20/1 Numaralı Kırşehir Şer’iyye Sicili, 122.

mesken-i şer'î tedarik ve ihzar edinceye kadar nafaka ve kisve ve sâir levazım-ı zarûriyyesi için yevmiyye otuz guruşdan şehrî (aylık) dokuz yüz guruş vermeği taahhüd. 1920"⁸⁴

3.3.4.3. Kocanın Eşini Boşamaksızın Meskeninden Kovması

Kadının nafaka hakkını devam ettiren üçüncü husus ise kocanın, eşini boşamaksızın evden kovması ve kadın geri dönmeyi istediği halde kocanın bunu kabul etmemesidir. Kadın bu durumda nâşize sayılmamaktadır. Osmanlı Dönemi'ndeki ilgili fetvada şöyle denmektedir: Kocanın, eşini dövüp boşamaksızın evinden kovması durumunda, kadının da annesinin evine gidip mahkemede kocası adına nafaka bağlatmasının caiz olup olmadığı, şeklindeki soruya şöyle cevap verilmektedir: Kocasını eşini evine çağırır da kadın eve gitmek istemiyorsa nafaka bağlanamayacağı; ancak kadın, kocasının evine dönmek istediği halde kocanın buna rızası yoksa kadına nafaka bağlanmasının caiz olduğu, ifade edilmektedir.⁸⁵

Mahkeme defterlerinde bu mesele ile alakalı birçok örnek bulunmaktadır. Örneğin 1892 tarihli Afyon Mahkemesi'ndeki kayıta, kadın kendisi ve iki yaşındaki oğlunu kocasının beş ay önce evinden kovduğunu bu sürede erkek kardeşinin evinde kaldığını söyleyerek nafaka davası açmaktadır. Mahkeme, kadına ve oğluna günlük nafaka takdir ederek gerektiğinde kocası adına borçlanmasına ve borç bedelini kocasının ödemesine karar vermektedir:

"(...) Fatıma bt. Hasan nam hatun meclis-i şer'î şerif-i enverde (...) zevcim merhum bundan beş mah mukaddem benimle sulbî sağır oğlu iki yaşındaki Nuri'yi bila nafaka hanesinden ihrac edüp tarih-i merhumdan beri karındaşım hanesinde sakine olub ben ve sağıra-i mezbure nafaka ve kisveye eşedd-i ihtiyac ile muhtac olmamızla kibel-i şer'den kadr-i kifaye meblağı farz ve takdir olunmak matlubumdur dedikte merhum Mehmed hususu müstedâyı (iddia konusu) bade't-tasdik (...) şehrî otuz guruş nafaka farz u takdir olunup meblağ-ı mefruz-ı mezkuru levazım-ı zaruriyelerine harc u sarfa ve vakt-i hacette istidâneye (borçlanma) ve zevci merhum Mehmed üzerine rücûa mezbure Fatıma'ya izin verilmeğin (...)1892"⁸⁶

3.3.4.4. Kocanın Rızasıyla Kadının Başka Bir Evde İkamet Etmesi

Kadın kocasının izni ile başka bir meskende oturabilir. Bu durumda o nâşize sayılmaz ve nafaka hakkı devam eder.⁸⁷ Osmanlı mahkemelerinde bu konunun uygulama örnekleri mevcuttur. Örneğin 1879 tarihli Maraş Mahkeme Defteri'ndeki

⁸⁴ Ergün, 653 Numaralı Karahisar-ı Sâhib Şer'îyye Sicili, 434.

⁸⁵ Düzdağ, Şeyhülislâm Ebûssuud Efendi Fetvaları, 54.

⁸⁶ Ömer Tokkan, 626 Nolu Karahisar-ı Sâhib Sancağı'nın Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (Kars: Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 157; Diğer örnek için bk. Çelik, 50 Nolu Antakya Şer'îyye Sicili, 162.

⁸⁷ Kâsânî, Bedâ' u 's-sanâi', 4/19; İbn Nüceym, el-Bahrü'r-râik, 4/195.

bir kayıтта, koca hamile eşini kovmaksızın annesinin evine bırakmaktadır. Kadın, kocasının kendisine nafaka vermediğini iddia etmekte ve nafaka bağlanmasını talep etmektedir. Koca da kadının iddiasını ikrar etmektedir. Mahkeme, kadına nafaka takdir ederek gerektiğinde kocası adına borçlanma izni vermektedir:

“(…) zevc-i dâhilim olub mezburun firaşından (yatak) hasil ve batnımda (karın) mütebeyyin olduğu halde beni validem menziline bırakıp kendisi âhar menzilde sakin olub nafaka taleb ettiğimde vermeyüp zulm ü cevr eder olmakla zevcim mezbur üzerine kadr-i marûf nafaka farz u takdir olunmak matlubumdur deyu dava ettikde mezbur Musa Efendi cevabında müddeiye-i mezbure Elif hatun zevce-i medhûlün-bihası olub validesi menziline sakine olduğunu ve kendisi âhar menzilde sakin olub mezbureye nafaka vermediğin tâyian (gönüllü) ikrar etmekle mücebince mezbure Elif hatunu menziline alıncaya değin zevc-i mezbur Musa Efendi üzerine külli yevm ikişer guruş nafaka farz u takdir olunup lede’l-hace istidâneye mezbure Elif hatuna izin verilmeğin 1879”⁸⁸

3.4. Kadının Nafaka Hakkını Düşürmesi Açısından Mesken

Kadının kocasının meskenini izinsiz terk etmesi nüşûz sayılmakta ve kadının nafaka hakkını düşürmektedir.⁸⁹ Osmanlı Dönemi fetvalarında da kocasının evini izin almadan terk edip babasının veya diğer akrabalarının yanına giden kadına nafaka verilmeyeceği beyan edilmektedir. İlgili fetva şöyledir: “*Zeyd’in zevcesi Hind Zeyd’in menzilinden bi ğayri hak (izinsiz) çıkup babası menzilinde nâşize sakine olsa Hind’in nüşûzu halinde nafakası Zeyd üzerine lazime olur mu? el-Cevab: Olmaz.*”⁹⁰

Mahkeme kayıtlarında bu meselenin de örnekleri vardır. Örneğin 1857 tarihli Samsun Mahkeme Defteri’ndeki kayıтта, kadın, kocasının mesken-i şer’i vasıflarını taşıyan evini ondan izin almaksızın terk ederek başka bir evde beş aydır oturmaktadır. Kocasının kendisine beş aydır nafaka vermediğini iddia ederek nafaka davası açmaktadır. Mahkeme, güvenilir şahitlerin şahadetiyle kocanın meskeninin şer’i vasıfları haiz olduğunu tespit ederek kocasından izinsiz evi terk eden kadının nafaka talebini reddetmekte ve kadının kocasının mesken-i şer’i olan evine gitmesine karar vermektedir:

“(…) Rukiye nam hatun meclis-i şer’de zevc-i dahili Hasan muvâcehesinde zevcim merkur Hasan benim sakine olduğum menzilime gelmeyüp beş mahdan berü benim nafaka ve kisvem dahi itâ (vermek) eylemediğinden benim sakine olduğum menzilime gelüp beni menzilde infak ve iksa eylemesini taleb ederim deyu dava ettikde merkur Hasan cevabında zevcem mezbureye sakine olduğum menzilime gelüp kendisi için kapısı kilidi ayrı tehyie (hazırlama) eylediğim odada iskan olunmasını defaetle teklif etmiş isem de

⁸⁸ Ayşe Banu Kızmaz, *232 Numaralı Maraş Şer’iyye Sicili* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 55.

⁸⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/186; Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, 4/19; Zeyla’î, *Tebyinü’l-hakâik*, 3/52.

⁹⁰ Şeyhülislâm Minkârîzâde Yahya Efendi, *Fetâvâ-yı Yahya Efendi* (Londra: British Museum, 135), 115a.

bana itaat etmiyor dedikde mahalle-i mezbure ahalilerinden ve mevsûkü'l-kelim (sözüne güvenilir) kimesnelerden lede't-tahkîk fi'l-hakika zevc-i merkumun hanesi vâsi' (geniş) olup müdde'ye-i mezbure için bir oda tehye eylediğini huzûr-ı şer'e ihbâr eylediklerinde mezbure zevc-i merkumun hanesine gidüp sakine olmak üzere raziye olup zevc-i merkum Hasan dahi mezburenin nafaka ve kisvesini müteahhid olduğu tescil.1857"⁹¹

Kadın, kocasından izinsiz evini terk edip bir akrabasının yanında kalır, mahkemede kocası adına nafaka takdir ettirirse, bu nafaka bedelini kocasının ödemesi gerekmez. Bu mesele ile ilgili fetva şöyledir:

"Zeyd'in zevcesi Hind Zeyd'in menziline izinsiz biğayri hak çıkup zevc-i âhardan olan oğlu Amr'ın menziline vardıkda Zeyd üzerine nafaka takdir ettirüp bir müddet Amr'ın menziline nâşize sakine olsa nafaka-i mezbureyi Zeyd'den almağa kadire olur mu? el-Cevab: Olmaz."⁹²

Bu fetvanın yürürlüğü 1883 tarihli Antalya Mahkemesi'ndeki bir kayıta görülmektedir. Kocasının evini izinsiz terk eden kadın, kocasının kendisini babasının evine bıraktığını söyleyip mahkemede yalancı şahitlerin şahitliği ile kendisine nafaka bağlatmakta ve kocası adına borçlanma izni de almaktadır. Mahkeme kararına binaen nafaka bedelini kocasından talep etmektedir. Ancak daha sonra kadının kocasından izinsiz bir şekilde evi terk ettiği ortaya çıkmakta ve onun nâşize olduğu anlaşılmaktadır. Mahkeme kaydında bu şekilde evi terk etmenin nüşûz sayılacağını belirten fetvaya da yer verilerek kadının davadan men edilmesine ve kocasının evine dönmesine karar verilmektedir. Dolayısıyla kocanın borçlanılan nafakadan sorumlu tutulamayacağı ortaya çıkmaktadır.⁹³

Sonuç

Mesken-i şer'î ile alakalı burada zikredilecek bilgi, bulgu ve yorumlar yerleşik hayata dair örnekler üzerinden olacaktır. Göçebe hayatında mesken-i şer'inin taşınması gereken özellikler o hayata alışık olanların örf ve yaşantılarına göre değişiklik arz edebilir.

Osmanlı mahkeme kayıtlarına bolca yansıyan "*mesken-i şer'î*" tabiri ile ifade edilmek istenen şey, Hanefî kaynaklarında tanımlanan meskenle aynıdır. Hanefîlerin bir meskenin hukuken mesken sayılabilmesi için aradıkları asgari ölçü, onun mutfak, tuvalet gibi müştemilâta sahip, kilitlenebilen bir oda/mekân olmasıdır. İlgili mahkeme kayıtlarında da "*mesken-i şer'î*" ile kastedilen ve mahkemece görevlendirilen ehli vukûf'un (bilirkişilerin) dava konusu meskenin "*mesken-i şer'î*" olup olmadığını incelerken zikredilen asgari kıstasları dikkate aldıkları

⁹¹ Dilek Kaleli, *1764/10 Numaralı Samsun Şer'iyye Sicili* (Samsun: Ondokuz Mayıs İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 152.

⁹² Şeyhülislâm Minkârizâde Yahya Efendi, *Fetâvâ-yı Yahya Efendi* (Londra: British Museum, 135), 112b.

⁹³ Hacı Bayram Özdemir, *XXVI Numaralı Antalya Şer'iyye Sicil Defteri* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 358.

görülmektedir. Bir mahkeme kaydında “*ğashane*” kelimesinin kullanılması ile banyonun da mesken-i şer’ide asgari şart olduğu ifade edilmektedir. Bilirkişi, keşfettikleri bir evi, banyosu olmadığından dolayı mesken-i şer’i vasfı taşımadığı yönünde mahkemeye rapor sunmaktadır. Klasik Hanefi kaynaklarında görüldüğü üzere mesken-i şer’ide bulunması gereken asgari şartların kapsamına girmemesine rağmen Ebüssuûd Efendi verdiği bir fetvada, “meskenin avlusunun da olması gerekir” demektedir. O her ne kadar fetva metninde zikretmese de muhtemelen, gelir seviyesi yüksek kişilerin evinin avlusunun da olması gerektiğine işaret etmiş olabilir. Ya da o dönemde avlusu olan ev denildiğinde örfen bu avlunun, mutfak, banyo ve hela gibi müstemilâtı da kapsayan bir lafız/tabir olduğu toplum tarafından bilinmektedir. Ebüssuûd Efendi de o örfte mutabakat olsun diye avluyu fetvada zikretmekle yetinerek ayrıca mutfak, banyo ve hela gibi ayrıntılara girmemiş olabilir.

Fetvalar ve mahkeme kararlarına yansıyan mesken-i şer’i ile alakalı örnekler üzerinden şunları söylemek mümkündür. Mahkeme, kadının nâmahremle aynı ikamet etmesini ve evin güvensiz bir mahallede olmasını mesken-i şer’inin şer’iliğinin bozulmasına sebep saymakta ve böyle bir durumdaki kadına yeni bir meskenin hazırlanmasına karar vermektedir. Bu kararlarda Osmanlı mahkemelerinin, bilirkişiyi de yetkili kılarak kadının hakkı olan mesken-i şer’i konusundaki tavizsiz tutumu görülmektedir.

Mehr-i muaccel kadın tarafından teslim alınsa da kadının ikamet edebileceği bir mesken-i şer’inin olmaması onun kocasına itaat etmemesinin gerekçesi; oturabileceği bir mesken-i şer’inin bulunması ise kadının kocasına itiraz ve itaatsizlik edememesinin gerekçesidir. Mahkeme kayıtlarında kadının mehr-i muaccelini almadığı için kocasına itaat etmemesine hakkının olduğuna dair kararlar verildi. Dolayısıyla bu durumlarda kadınların nafaka hakları devam etti. Aynı şekilde mehr-i muaccelini aldığı halde kocasına itaat etmeyen ve onun meskenine taşınmayan kadınlara da böyle bir haklarının olmadığı yönünde kararlar verildi. Dolayısıyla bu durumdaki kadınlara nafaka ödenmedi.

Ayrıca kadının oturduğu meskenin, şer’i mesken vasfını yitirmesi-taşımamasından dolayı onun evi terk etmesi, evin şer’i mesken olmasına rağmen kadının ikinci eşle veya kaynana ile aynı evde oturmaması, nüşûz sayılmayacak gerekçelerle kocasının evine taşınmaması ve evden kovulması gibi durumlarda onların nafaka taleplerine mahkemeler müspet yönde kararlar verdi. Bunların yanı sıra mahkemeler, nüşûz yapan kadınların nafaka haklarının olmadığına hükmetti.

Burada dikkat çekilmesi gereken noktalardan birisi de Hanefilerin müftâ bih görüşünün mahkeme de kabul görmemesi örneğidir. Kadının nikâhtan sonra rızası ile kocasıyla zifafa girmesinin akabinde mehr-i muaccelini alamadığı için kocasının evini terk ettiğinde nâşize sayılmayacağı ve nafaka almaya devam edeceği görüşü Hanefi mezhebindeki müftâ bih görüştür. İmâmeyn ise bu durumda kadının nâşize olacağı ve nafaka hakkının düşeceği görüşündedirler. İlgili mahkeme kaydında görüldüğü üzere mezhepteki müftâ bih görüş, hükümdarın mahkemelere

gönderdiği (fiili veri incelenen kaynaklarda bulunmamaktadır) varsayılan fermanı üzerine hâkimlerce terk edilerek İmâmeyn'in görüşü yargılamada esas alınmaktadır. Bu örnek bize Osmanlı mahkemelerinde her zaman Hanefîlerin müftâ bih görüşlerinin uygulanmadığını göstermektedir.

Fetvalar ve mahkeme kararları ışığında kadının evlilik nafakası kapsamındaki mesken hakkı özelinde ele alınan bu çalışma ile İslam hukukunun Osmanlı Dönemi tatbikatında genellikle Hanefî mezhebinin müftâ bih görüşlerinin yargılamada esas alındığı; ancak bazı durumlarda (toplumsal ihtiyaç/maslahat, örf) müftâ bih olmayan görüşlerinin de kabul gördüğü tespitini yapmak mümkündür.

Kaynakça

- Ahterî, Muslihuddin Mustafa. *Ahterî-i Kebîr*. İstanbul: Dâru't-tabâatü'l-Âmire, 1293/1876.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh. *el-Müsned*. thk. Şuayb el Arnâvût-Âdil Murşid. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Akbulut, Halil İbrahim. *494 Nolu Galata Şer'iyeye Sicilinin Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Aydın, M. Âkif. *Osmanlı Hukuku Devlet-i Aliyye'nin Temeli*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2020.
- Aynî, Mahmud b. Ahmed b. Musa. *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1410/1990.
- Bâcî, Ebü'l-Velid. *el-Müntekâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Ahmed Atâ. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999.
- Bahçeci, Gönül. *35 Nolu Antakya Şer'iyeye Sicili*. Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kâmusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1976.
- Buhârî, Abdülaziz b. Ahmed b. Muhammed. *Keşfü'l-esrâr fî şerhi Uşûli'l-Pezdevî*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Buhûtî, Mansur b. Yunus b. İdris. *Keşşâfü'l-kınâ' an metni'l-İknâ'*. thk. Muhammed Emîn ed-Dinnâvî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1418/1997.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh*, thk. Ahmed Abdulgafur Attar. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm, 1990.
- Cündî, Halîl b. İshâk b. Mûsâ. *Muhtasar-ı Halil*. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995.
- Çeker, Orhan. *Nafaka Kanunu*. İstanbul: Ebru Yayınları, 1985.
- Çelik, Mehmet Yusüf. *50 Nolu Antakya Şer'iyeye Sicili*. Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Çolak, Abdullah. *İslâm Aile Hukuku*. İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2018.
- Demircan, Arzu. *20/1 Numaralı Kırşehir Şer'iyeye Sicili*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Dirik, Mehmet. "İslam Aile Hukukunda Kocanın Nafaka Mükellefiyetini Düşüren Haller". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 25 (2015), 135-159.
- Döndüren, Hamdi. "Mesken", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/316-317. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004.

- Düzdağ, M. Ertuğrul. *Şeyhülislâm Ebûssuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*. İstanbul: Enderun Kitapevi, 1972.
- Ebû Zehra, Muhammed. *el-Ahvâlü's-şahsiyye*. 3. Basım. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1377/1958.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Ergün, Mehmet Özgür. *653 Numaralı Karahisar-ı Sâhib Şer'iyeye Sicili*. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Ezherî, Salih Abdussemit. *Cevâhirü'l-iklîl alâ Muhtasari'l-İmami Halil*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü's-Sekâfiyye, ts.
- Günay, Hacı Mehmet. "Süknâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/48-50. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010.
- Günay, Hacı Mehmet. "Nüşûz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/303-304. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007.
- Halebî, İbrahim b. Muhammed b. İbrahim. *Mülteka'l-ebhur*. thk. Vehbî Süleyman el-Ulbânî. 2 Cilt. b.y.: y.y., 1406/1986.
- Hallâf, Abdulvehhâb. *el-Ahvâlü's-şahsiyye*. Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1410/1990.
- Hukûk-ı Aile Kararnâmesi*. haz. Orhan Çeker. Konya: Mehîr Vakfı Yayınları, 2016.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz. *Reddü'l-muhtâr ale'd-dürri'l-muhtâr*. thk. Ali Muhammed Muavved. 13 Cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1423/2003.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ahmed b. Muhammed. *el-Muğnî*. thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî. 15 Cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 3. Basım, 1417/1997.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu 'l-Arab*. nşr. Abdullah Ali el-Kebîr. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrahim el-Mısırî. *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. 8 Cilt. b.y.: Matba'atü'l-İlmiyye, 1417/1997.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Ahmed b. Muhammed. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. thk. Ali Muhammed Muavved. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1427/2007.
- Kaleli, Dilek. *1764/10 Numaralı Samsun Şer'iyeye Sicili*. Samsun: Ondokuz Mayıs İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Karaca, Zülfiye. *23 Numaralı Kırşehir Şer'iyeye Sicili*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

- Karâfî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs. *ez-Zehîra*. thk. Muhammed Bûhubze, 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyye, 1415/1994.
- Karaođlan, Arslan. "İhtiyaçlar Hiyerarşisini ve İktisadın Bireyini Kur'ânın Bazı Âyetleri Üzerinden Değerlendirme". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/8 (2020), 202-233.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekir b. Mesûd. *Bedâi'u's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım 1407/1986.
- Kavak, Ayşe. *12 Numaralı Mühimme Zeyli*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Kızmaz, Ayşe Banu. *232 Numaralı Maraş Şer'iyye Sicili*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Koşum, Adnan. "Osmanlı Örfi Hukukunun İslâm Hukukundaki Temelleri". *SÜİFD* 12/17 (2006), 146-160.
- Kudûrî, Muhammed b. Ahmed b. Cafer. *el-Muhtasar*. thk. Kamil Muhammed Uveyda, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 10. Basım, 2009.
- Merğînânî, Ebû'l-Hasan Burhânüddîn b. Abdilcelil. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*. thk. Muhammed Adnan Derviş. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Erkâm, ts.
- Müzenî, İbrâhim İsmâil b. Yahya b. İsmâil. *el-Hâvi'l-kebîr*. thk. Ali Muhammed Muavved. 18 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1994.
- "Nafaka", *el-Mevsuatu'l-fıkhiyye*. 41/34-100. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1422/2002.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Minhâcu't-tâlibîn*. thk. Muhammed Tahir Şaban. Lübnan: Dâru'l-Minhâc, 1426/2005.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Kitâbu'l-Mecmû şerhü'l-Mühezzeb li's-Şîrâzî*. thk. Muhammed Necib Mutî. 23 Cilt. Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, ts.
- "Nüşûz", *el-Mevsuatu'l-fıkhiyye*. 40/283-318. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1421/2001.
- Özdemir, Hacı Bayram. *XXVI Numaralı Antalya Şer'iyye Sicil Defteri*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Savur, Hayrettin. *Siirt'in Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Serahsî, Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed. *el-Mebsût*. 31 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.

- Siligül, Mehtap. *Karahisar-ı Sâhib Sancağı'nın 615 No'lu Şer'iyeye Sicili*. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- "Süknâ", *el-Mevsû'atü'l-fıkhıyye*. 25/106-130. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkaf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1412/1992.
- Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. Ankara: TBMM Kütüphanesi, 1927/841.
- Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ*. haz. Süleyman Kaya-Betül Algin-Zeynep Trabzonlu-Asuman Erkan. İstanbul: Klasik Yayınları, 2011.
- Şeyhülislâm Minkârizâde Yahya Efendi. *Fetâvâ-yı Yahya Efendi*. Londra: British Museum, 135, 1a-378b.
- Şirbînî, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Muğni'l-Muhtâc ilâ ma'rifeti meânî elfâzi'l-Minhâc*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1418/1997.
- Şola, Erhan. *537 Numaralı Karahisar-ı Sâhib Sancağı Şer'iyeye Sicili*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Taştan, Yusuf. *2147 Nolu Safranbolu Şer'iyeye Sicili Transkripsiyonu*. Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Tokkan, Ömer. *626 Nolu Karahisar-ı Sâhib Sancağı'nın Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Kars: Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Yaman, Ahmet. *İslâm Aile Hukuku*. Konya: Yediveren Yayıncılık, 4. Basım, 2002.
- Zebîdî, Ebu Bekir b. Ali. *el-Cevheretü'n-neyyire şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*. b.y.: y.y., ts.
- Zeydan, Abdulkerim. *el-Mufassal fî ahkâmi'l-mer'e ve beyti'l-müslim fî ş-şer'ati'l-İslâmiyye*. 11 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1413/1993.
- Zeyla'î, Fahrüddin Osman b. Ali b. Mihcen. *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*. 6 Cilt. Bulak: Matba'atü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1313/1896.
- Zorlu, Mehmet. *1888-1889 Yıllarına Ait Samsun Şer'iyeye Sicilinde Yer Alan Belgelerin Tahlili*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

